

УДК 8-222.1
ББК 81.2-4(Э)

ФАРҲАНГИСТОНҲО ВА МАСОИЛИ РУШДИ ЗАБОНИ ФОРСИИ ИМРӯЗА *Муҳаббатов Абулфазл, н.и.филол., дотсенти кафедраи филологияи Эрони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (Тоҷикистон, Хучанд)*

ФАРҲАНГИСТОН И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКА *Муҳаббатов Абулфазл, к. филол. н., доцент кафедры иранской филологии Таджикского национального университета (Таджикистан, Худжанд)*

FARHANGISTON AND THE PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF PERSIAN LANGUAGE *Muhabbatov Abulfazl, candidate of philological sciences, Associate Professor of the department of Iranian philology of Tajik National University (Tajikistan, Dushanbe)
E-MAIL: usmonova@inbox.ru*

Калидвожаҳо: пок намудани забон, иқтибосот, Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ, лексика, ҳаракати пуристӣ, демократониши забон, таъсири забони арабӣ ва форсӣ

Дар мақола ҳаракати зиёиёни пешқадами эронӣ ва роҳбарияти давлат баҳри демократониши забони адабии форсӣ дар охири асри XIX ва аввали садаи XX дар Эрон мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Зикр гардидааст, ки ҳаракат баҳри демократониши забон, махсусан забони матбуот дар солҳои инқилоби Маишута (1906-1911) вусъат ёфт ва дар ҳамин даври вуруди назарраси вожаю ибораҳои халқӣ ба забони адабӣ сурат пазируфт. Таъкид шудааст, ки ба раванди рушду таҳаввули забону адаби форсӣ дар оғози асри XX нашири маҷмӯаи Сайид Муҳаммадалӣ Ҷамолзода «Яке буду яке набуд» тақони ҷиддӣ бахшидааст. Маҳз мубориза баҳри демократониши забон заминаро барои пайдоиши ҳаракати пуристӣ таҳти шиори тоза кардани забони модарӣ аз иқтибосот, махсусан вомвожаҳои арабӣ омода сохт. Нақши Фарҳангистон дар танзими раванди эҷоди истилоҳот зикр шудааст.

Ключевые слова: очищение языка, заимствования, Фархангистон (Академия персидского языка и литературы), лексика, пуристическое движение, демократизация языка, влияние арабского языка на персидский

Рассматривается движение персидской прогрессивной интеллигенции и руководства государства за демократизацию персидского литературного языка в конце XIX-начале XX веков в Иране. Отмечается, что движение за демократизацию языка, особенно языка прессы, усилилось в годы революционного движения - Маишуты (1906-1911 гг.), когда произошло первое значительное проникновение в литературный язык народных слов и оборотов. Подчеркнуто, что издание сборника рассказов «Яке буду яке набуд» («Были и небылицы») Сейида Мухаммада Али Джамал-заде дало мощный импульс процессу эволюции персидского языка и литературы. Именно борьба за демократизацию языка подготовило почву для возникновения пуристического движения под лозунгами очищения родного языка от заимствований, особенно от заимствованных арабских слов. Раскрыта

роль Фархангистона (Академии персидского языка и литературы) в регулировании процесса создания терминов.

Key words: language refinement, borrowings, Farhangiston, (Academy of Persian language and literature), lexis, puristic movement, democratization of the language, impact of the Arabic language on Persian.

The article considers the movement of the Persian advanced intelligentsia and state authority for democratization of the Persian language at the end of XIX-th - beginning of the XX-th centuries in Iran. It is noted that movement for democratization of the language, especially press language had been intensified during the years of revolutionary campaign – Mashrutes (1906 – 1911), when the first significant penetration of folk words and expressions occurred in the literary language. The author emphasizes that edition of collection of the stories “Yake budu yake nabud” (Facts and fables) by Seyid Muhammad Ali Jamalzade gave a powerful impetus to the process of evolution of Persian language and literature. It was the struggle for democratization of the language that caused emergence of the puristic movement under the slogans of native language refinement from the borrowings, especially from Arabic ones. The role of Farhangiston in regulation of the process of term formation is disclosed in the article.

Пажӯҳишгарон ва забоншиносон ба масоили истилоҳ, истилоҳгузинӣ ва усули илмӣ ташаккули истилоҳот дар Эрон дар аввоили қарни XX ба таври ғайрирасмӣ ва аз ибтидои солҳои 30-юми қарни гузашта ба сурати созмонёфта машғул шуданд. Бархе аз муҳаққикон ба омӯзиш ва баррасиву таҳлили ин мавзӯ рӯ оварданд ва бархе амалан даст ба вожагузинӣ ва истилоҳсозӣ барои мафҳуми ҷадид, ки дар он айём ниёзмандии шадиде барои баёни онҳо дар забони форсӣ эҳсос мегардид, заданд. Дар натиҷа мақолоти зиёде аз сӯи донишмандони саршинос, аз қабилӣ устодон Муҳаммадали Фуруғӣ, Муҳаммади Муин, Ризозода Шафак, Парвиз Нотили Хонларӣ, Ҷалоли Матин, Мухити Таботабой, Али Кофӣ, Ризо Содикӣ, Алӣ Ашрафи Содикӣ ва муҳаққикони бисёри дигар дар робита ба ин масъала таълиф ва мунташир шудааст. Ба хотири сару сомон бахшидан, танзим ва ба маҷрои илмӣ даровардани масоили истилоҳшиносӣ дар Эрон аз солҳои сиюми қарни XX ба ин тариқ се бор зери номҳои мухталиф «Фархангистони Эрон» (1935-1941), «Фархангистони забони Эрон» ё «Фархангистони дувум» (1971-1979) ва «Фархангистони забон ва адаби форсӣ» (1979) таъсис ва фаъолият намуданд. Фархангистони сеюм ҳанӯз ҳам машғул ба фаъолият мебошад. Натиҷаи қору заҳмати кормандону мутахассисони ин фархангистонҳо ба таъъ расидани теъдоди зиёди луғатномаҳои соҳавии хурду бузург марбут ба риштаҳои гуногуни донишҳои нав ва фановариҳои замонавӣ мебошад.

Донишмандон ва пажӯҳишгарони забони форсӣ масъалаи истилоҳсозӣ дар Эронро бо ҷараёни пуристии забон, яъне ҷараёне, ки мубориза барои поксозии забон аз аносири бегона ва эҷоди истилоҳот бар пояи калимаҳои форсӣ ва воҳидҳои калимасозии онро дастури қори худ қарор дода буданд, алоқаманд медонанд.

Ҷараёни пуристӣ дар Эрон дар солҳои охири салтанати Ризошоҳ – аз соли 1935 то соли 1941, яъне то оғози Ҷанги ҷаҳонии дувум рушду такомул ёфтааст. Тавре ки донишманди маъруф Д.С.Пейсиков таъкид мекунад, дар ин давра чунин як ҷараёнҳои мушобех дар тамоми Шарқи наздик бо обу ранги мухталиф ба мушоҳида мерасиданд. Ба таври мисол, дар Туркия шиорҳои поксозии забон аз иқтибосот ва таъмини рушди маустақили забон ва ҳамчунин шиори раҳой аз вобастагии феодалии исломӣ эълон

шуда буд. Дар Миср тақрибан дар ҳамин давра Фарҳангистони забон таъсис дода шуд, ки машғул ба офариниши истилоҳоти нави илмӣ буд ва то январи соли 1939 674 истилоҳи илмӣ ва 293 истилоҳи мусикӣ таҳия карда буд. Дар Афғонистон чараёни пуристӣ ба шаклу намуди дигар зухур кард. Қароре ки маълум аст, то охири соли 1936 дар Афғонистон як забони давлатӣ – форсӣ буд. Дар моҳи ноябри соли 1936 фармони шоҳ содир гардид, ки бар тибқи он забони қабоили афғонӣ – забони пашту забони расмӣ эълон гардид. Ҳамаи кормандони идораҳои давлатӣ вазифадор шуданд, ки дар мӯҳлати се сол забони навро биёмӯзанд. Пас аз фармони шоҳ шабақоти густурдаи курсҳо ва мактабҳо роҳандозӣ шуда, рӯзномаҳо ба забони пушту шурӯъ ба нашр шудан гирифтанд. Тамоюлотҳои пуристӣ ва таблиғи забони пушту вазъи бисёр печидаи забонӣ дар Афғонистонро ба вучуд овард [3, с.138].

Лозим ба ёдоварӣ аст, ки дар Эрон қабл аз вукӯи чараёни пуристӣ чараёнҳои дигаре фаъолият менамуданд ва онҳо баъдан заминаи ба вучуд омадани чараёни пуристиро омода сохтанд. Ҳанӯз аз нимаи дууми қарни XIX ва ба вижа ибтидои қарни XX ҳаракатҳои демократӣ намудани забони адабии форсӣ, ки бо далели хеле «китобӣ» ва дури аз забони гуфтор буданаш воқеан мушқил ва душворфаҳм гардида буд, оғоз шуданд. Ҳаракати демократӣ намудани забони адабӣ ва ба хусус забони матбуот дар солҳои Инқилоби Машрута (1906-1911) шурӯъ мегардад, ки маҳз дар ҳамин давра, яъне дар замони авҷи Инқилоби Машрута ва авҷ гирифтани муборизаҳои сиёсӣ барои бори аввал мавҷи фаровони ибороти мардумӣ вориди забон мегардид, ки қаблан аз вуруди онҳо бо ҳар роҳ худдорӣ мешуд. Ба гуфтаи Малик уш-шуаро Баҳор аносири демократӣ намудани забони форсӣ ҳанӯз аз авосити қарни XIX шурӯъ мешавад, ки нависандагоне чун Мирзо Малқумхон, Зайналобиддини Мароғой, Ҳасани Муқаддам, Алиакбари Деххудо ва дигарон саъю талош намуданд, ки забонро аз калимаҳои тумтароқ, иқтибосоти бечои арабӣ ва сабки тантанавӣ, ки ҳоси суннани китобӣ-адабии кӯҳан буд, пок созанд [3, с.133].

Баъдан бо дар Берлин дар соли 1922 бо забони форсӣ чоп шудани маҷмӯаи «Яке буду яке набуд»-и Саид Муҳаммад Алии Ҷамолзода такони таҳаввулсозе дар забон ва адабӣ форсӣ ба вучуд омад. Ба ин маҷмӯа худи муаллиф пешгуфтори ҳаҷман қалоне навишта, зарурати ворид намудани ислоҳот ба забони форсиро таъкид ва дар охири маҷмӯа феҳристи истилоҳотро чиҳати истифода пешниҳод мекунад. Воқеан, Саид Муҳаммад Алии Ҷамолзода чиҳати ба мардум наздик намудани забони форсӣ чӣ аз тариқи осори бадеӣ ва чӣ аз роҳи иншоӣ мақолоти илмӣ саҳми босазое гузоштааст. Мо ин ҷо танҳо аз як мақолаи ӯ бо номи «Тарзи ислоҳи забони форсӣ» мехоҳем ёдовар шавем, ки дар он бисёр аз фикру мулоҳизаҳои судманди муаллиф чиҳати рушд ва густариши забони форсӣ баён шудаанд, ки солҳои баъдӣ дар Эрон бештаре аз онҳо ҷомаи амал пӯшиданд. Дар мақолаи мазкур Ҷамолзода барои ислоҳ ва рушду такомули забони форсӣ чунин пешниҳод мекунад:

1. Барои соҳаҳои мухталифи илм луғатҳои махсуси соҳавӣ тартиб додан.
2. Як теъдод вомвожаҳои арабӣ дар забони форсӣ муодил надоранд ва аз истеъмоли онҳо набояд худдорӣ шавад.
3. Барои сохтани калима ва истилоҳ созмони босалоҳият ифтитоҳ намудан.
4. Тартиб додани луғатҳои тафсирий, ки дар онҳо шарҳи калимаҳои қадимӣ ва нав, тафсири калимаҳои лаҳҷавӣ ва зарбулмасалҳо мундариҷ гардад.
5. Ҳар чи бештар таълиф намудани китобҳои дастурӣ барои забони форсӣ бо усулҳои нави аврупой.
6. Омода кардани мутахассисони забоншинос.

7. Қорӣ кардани курсҳои махсус доир ба забон дар макотиб ва донишгоҳҳо.

8. Ҳар чи бештар чоп намудани китобҳо ба забони форсӣ [10, с.104-111].

Ҳамчунон ки маълум аст, даъвати Ҷамолзода ҷиҳати демократӣ намудани забони форсиро нависандагони шинохта Содиқ Ҳидоят, Маҳмуди Бехозин, Содиқ Ҷӯбак, Саид Нафисӣ, Бузург Алавӣ ва дигарон дастгирӣ намуданд ва дар содаву ба мардум наздик намудани забони форсӣ хидматҳои арзандаеро анҷом додаанд.

Тавре ки дида мешавад, қабл аз пайдоиши ҷараёни пуристӣ дар Эрон ҷараёнҳо ва ҳаракатҳои мухталифе барои ислоҳ, поксозӣ ва сода намудани забони форсӣ фаъолият намудаанд, ки ба фикри мо маҳз онҳо заминаҳои ба вучуд омадани ҷараёни пуристиро гузоштанд. Дигар аз омили умда, ки боиси авҷи пуризми забонӣ дар Эрон гардид, ин буд: дар солҳои сиюми қарни гузашта дастгоҳи ҳокима сиёсати эронӣ намудани кишварро пеш гирифта, кӯшишҳо ба харҷ дод, то доираи фаъолияти забонҳои ақаллиятҳои миллиро тангтар кунад ва нақши забони форсиро чун забони воҳиди умумимиллӣ баланд бардорад. Давлат ҷиҳати амалӣ сохтани ин амр як силсила тадбиреро роҳандозӣ мекунад: чопи рӯзнома ва китобҳо ба забонҳои ақаллиятҳои миллиро мамнӯъ эълон медорад, номҳои ҷуғрофиёро тағйир, лавҳаҳо ва ановини кӯчаву хиёбонҳоро, ки ба забони форсӣ ҳамоҳанг набуданд, иваз мекунад, фамилиясозиро ба сабки форсӣ табдил медиҳад. Шиори поксозии забони форсӣ аз иқтибосоти арабиву забонҳои дигарро эълон медорад.

Дар чунин як шароите ҷараёни пуристии забонӣ намоёндагони дорои фикру ақидаҳои мухталифро дар худ муттаҳид мекард. Намоёндагони сарсаҳти он арзи ҳастӣ намуданд, ки онҳо худро ҷонибдори забони поки форсӣ медонистанд ва пешниҳод мекарданд, ки забонро бояд қомилан аз қалимаҳои бегона бо кӯмаки эҳёи қалимаҳои забонҳои форсии бостон ва миёна пок намуд. Махсусан, дар ин амр маҷаллаи «Эрони бостон», ки он солҳо мунташир мешуд, сарсаҳти нишон меод. Аммо ба тадриҷ ҷои ин шоҳаи ифротгаро дар ҷараёни пуристиро ҷараёнҳои нисбатан мӯътадил гирифтанд, ки ҷонибдорони онҳо ба лексика ва истилоҳоти классикони эронии то исломӣ арҷ қоил шуда, талош намекарданд, ки забонро аз ҳамаи вомвожаҳои арабӣ поксозӣ намоёнд, чун ки ба гуфтаи онҳо бисёре аз вожаҳои арабӣ дар забон устувор шуда, муодилҳои форсии худро надоранд.

Дар миёни ҷонибдорони нисбатан мӯътадили пуризм лозим аст, то аз донишманд ва таърихшиноси бузурги эронӣ Аҳмади Қасравӣ ёдовар шавем, ки ӯ ба масоили ислоҳоти забон ва ҳати форсӣ аз худ тавачҷӯҳи зиёде нишон меод.

Саид Аҳмади Қасравӣ соли 1308 ҳиҷрӣ (1929 мелодӣ) дар шаҳри Табрз таваллуд ёфта, таҳсилоти ибтидоӣ ва мутаваасситаро дар зодгоҳаш фаро гирифта, дар мадрасаи амриқой ба омӯзиши забони англисӣ мепардозад ва сипас дар ҳамон мадраса адабиёти арабӣ ва форсиро тадрис мекард. Вай муддате қорманди вазорати адлия шуда фаъолият намуд. Аммо пас аз чанде ин қорро раҳо кард ва ба Техрон омад ва дар мадрасаи «Сарват» ба тадриси забони арабӣ машғул шуд. Вале дубора ба вазорати адлия баргашт ва муддати даҳ сол дар мақомоти мухталифи ин вазоратхона анҷоми вазифа кард.

Саид Аҳмади Қасравӣ бар асари муҳолифатҳое, ки бо рӯҳониюн дошт, дар исфандмоҳи соли 1324 (соли 1945 мелодӣ) дар маҳзари додгоҳи адлия ба зарби гулӯла ва ханҷар ба ҳалокат расонида шуд.

Саид Аҳмади Қасравӣ осори бисёр қаронбахое аз худ ба ҷой гузоштааст, ки роҷеъ ба бахшҳои гуногуни таърих, забон ва масоили иҷтимоӣ ва сиёсӣ таълиф шудаанд, ки таҳлил ва омӯзиши онҳо хеле муҳим ба назар мерасад.

Дар таълифоти худ Касравӣ бисёре аз масоили забонӣ, аз кабили зарурати таъви-зи алифбо ба алифбои нави лотиниасос, пок намудани забони адабии форсӣ аз иқти-босоти изофӣ, роҳҳои офариниши истилоҳоти нав, барҳам додани баъзе қоидаҳои дастурии забони форсӣ ва ғайраро матраҳ менамуд. «Дар баробари ин Касравӣ чонибдори демократӣ намудани забони форсӣ буд: ӯ даъват мекард, ки забони адабиёти бадеӣ ва матбуот ба забони гуфтор, ба хоҳири дар дастрасии тӯдаҳо ва аз ҷумла намояндагони ақаллиятҳои миллии дигар қарор гирифтани он наздиктар карда шавад» [3, с.139].

Ба таъйиди пужухишгарон яке аз корҳои асосии А.Касравӣ пиромуни масоили забоншиносии иҷтимоӣ (социолингвистика) ин рисолаи «Забони пок» мебошад. Дар ин китоб фикру ақоиди ӯ дар мавриди ислоҳоти забони форсӣ ва поксозии он аз иқтибосоти изофӣ матраҳ гардидааст [3, с. 140]. Худи муаллиф аз забони форсии «истилоҳшуда» ва «беҳбуд ёфта»-и бо лексика ва морфологияи ба таври маснӯӣ тағйир ёфта истифода мекунад. Дар охири китоб луғатномаи истилоҳоте, ки худи Касравӣ истифода мекунад бо шарҳу тавзеҳоти маъноии онҳо оварда шудааст.

Аз он ҷо, ки манзури мо перомуни масоили забонии забони форсӣ ва таъсиси Фарҳангистони аввал аст, мехостем бархе аз бахшҳои рисолаи «Забони пок»-и С.А.Касравиро мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор бидиҳем. Ин нуқта шоёни зикр аст, ки агарчи С.А.Касравӣ донандаи хуби забони арабӣ буд, талоши бисёре барои зинда кардани вожаҳои форсӣ ба ҷойи вожаҳои арабӣ мекард. Дар кишварҳои, ки дини ислом дини расмӣ аст, даст задан ба ин мавзӯё оӣ аз хатар нест ва бибинед, ки С.А.Касравӣ дар кучо ва чи тарз ба қатл расонида шуд.

Ӯ менависад: «... ҷунон ки гуфтем яке аз окҳои бузурги форсӣ баҳамхӯрдани гунаҳои корвожҳо ва миён рафтани бештари онҳост. Ин ок яке аз чизҳост, ки забонро бисёр танг гардонида буд» [А.126]. Дар ин як иқтибоси хурд мо ба ду вожа-истилоҳи пешниҳодкардаи С.А.Касравӣ рӯ ба рӯ мешавем. Нахуст, ӯ ба ҷойи вожаҳои арабии «нуқс, навоқис» вожаи форсии «ок»-ро меоварад, ки мутассифона дар забони форсӣ пазируфта нашуд.

Дар ин иқтибос С.А.Касравӣ аз вожаи «гуна»-и форсӣ истифода кардааст, ки ба ҷойи вожаи арабии «навъ» мустаъмал шудааст. Тавре ки маълум аст дар забони тоҷикӣ ба ҷойи «гуна»-и ноби тоҷикӣ аз вожа-истилоҳи иборавии калкашуда аз забони русӣ «ҳиссаҳои нутқ» истифода мегардад. Дар забоншиносии Эрон низ «гуна» пазируфта нашуда, ҳамон вожаи арабии «навъ» ва шакли ҷамъаш «анвоъ» дар истифода аст. Масалан, вақте ки мегӯянд «анвои калима бар чанд навъ аст», манзур дар забони форсӣ чанд «ҳиссаи нутқ» аст.

Дар идома С.А.Касравӣ дар мавриди сохтори забон ҷунин менигорад: «Медонем, ки забон аз ҷумлаҳо ва ҷумлаҳо аз вожаҳо падида ояд, низ медонем, ки вожаҳо ба се гуна аст: номвожа (исм), корвожа (феъл), бандвожа (ҳарф)» [7, с.126].

Дар ин иқтибоси фавқ С.А.Касравӣ ҳиссаҳои нутқ дар забони форсиро ба се гуна гурӯҳбандӣ намудааст, ки дар он замон ағлаби забоншиносони Эрон бар тибқи дастури забони арабӣ, ки ҳиссаҳои нутқ дар он забон ба исм, феъл ва ҳуруф гурӯҳбандӣ мешаванд, мутақоид буда, ҳиссаҳои нутқи забони форсиро низ се навъ медонистанд. Албатта, ин нуқтаи назар дар забоншиносии Эрон мавриди таҷдиди назар қарор гирифта, ҳиссаҳои нутқи забонро тақрибан ба ҳиссаҳои нутқ дар забони тоҷикӣ бо каме ихтилофи назар дар истилоҳот ҳамгун сохтаанд.

Аҳмади Касравӣ дар ин мақола, яъне «Забони пок» ба феъл чун як унсурӣ умдаи дастури забон бештар тавачҷух зоҳир карда, ҷунин менависад: «Агар шумо мегӯед:

«Бехзод рафт, аз як вожаи «рафт» чанд маънӣ фаҳмида мешавад, зеро ҳам рух додани кор ва ҳам замони он муҳим ин, ки раванда як тан буда фаҳмида мешавад» [7.126].

Ҳамчунон ки дар фавқ зикр шуда буд, А.Касравӣ талош мекард, ки бо забони поки форсӣ сухан бигӯяд ва бинависад, ӯ саъй мекард ба ҷойи вожаҳои арабӣ вожаҳои форсиро, ҳатто гуфториро ба кор бибарад. Дар иқтибоси фавқ вожаи «شوند» «šavand» ба кор бурда шудааст, ки дар забони форсии гуфторӣ ба маънии «сабаб, далел» аст. Вале ин вожаи пешниҳодии ӯ низ пазируфта нашуд.

Агар ба чанд иқтибоси оварда шудаи А.Касравӣ дақиқтар назар афканем, мебинем, ки ӯ воқеан, барои поксозии забони форсӣ хеле талош ва мубориза кардааст ва ниҳоятан, маҳз ба хотири ҳамин пофишорияш дар ростои поксозии забон аз тарафи як идда мутаассибон ва худфурӯшон ба қатл расонида шуд.

Вале, лозим ба зикр аст, ки бисёре аз вожаҳо ё истилоҳоти пешниҳоди ӯ имрӯз ҳам дар забони форсӣ, ҳам тоҷикӣ ва ҳам дарӣ маъмулӣ гардида, дар истифодаи умум қарор доранд.

Аҳмади Касравӣ ҷонибдорон ва пайравони зиёде дошт, ки ӯ онҳоро дар атрофи маҷаллаи машҳури он замон «Паймон» ҷамъ оварда буд. Ҳамаи онҳо кӯшиш мекарданд, ки дар таълифоти худ забони форсиро аз калимаҳои арабӣ ва иқтибосоти забонҳои дигар пок нигоҳ доранд ва ҷонибдори он буданд, ки дар забони форсӣ фақат ҳамон иқтибосоте боқӣ бимонад, ки дигар барои онҳо муодилҳои форсӣ пайдо нашавад ва ин иқтибосот бояд бо заҳои лексикаи форсии бостон ва даврони авҷи шукуфоии адабиёти классикии форсӣ таъвиз шаванд.

Боз як ҷараёни миёнарави пуристӣ бо роҳбарии Фурӯғӣ, Тақизода ва дигарон фаъолият мекард, ки гурӯҳи калони равшанфикрони эрониро дар атрофии худ муттаҳид карда буд. Бо вучуди мавҷудияти ихтилофи назарҳо дар дохили ин ҷараён пиромони бархе аз масоили ислоҳотии забон, аммо масоили лексикӣ аз сӯи ин гурӯҳ, умуман яқдилона роҳи ҳалли худро пайдо мекарданд.

Дар авоили сентябри соли 1935 дар маҷаллаи вазорати омӯзишу парвариш мақолаи барномавии Саид Ҳасани Тақизода зери унвони «Чунбиши миллии адабӣ» ба ҷоп расид. Дар мақолаи мазкур муаллиф зидди ҳаргуна ифротгароӣ дар масъалаи ислоҳоти забон баромад намуд.

Бо ин вучуд рӯхонион ӯро мутаҳам дар қатли Бехбаҳонӣ ва ӯро кофир эълон карданд. Тақизода ба ночор аз Эрон аввал ба Амрико ва сипас ба Урупо фирор кард.

Ба назари ӯ таъвизи калимаҳо ва таъбирҳои иқтибосӣ, ки дар забони форсӣ мавқеи устувор пайдо намудаанд бо калимаҳои матруки форсӣ ҳамчунон қароҳат дорад, ки агар, фаразан, чунин суннатҳои дини зардуштӣ ба мисли партофтани ҷасади фавтидагон ба назди парандағони ваҳшӣ ва никоҳ миёни хешовандони наздикро дубора эҳё кунанд. Тақизода даъват ба амал меоварад, ки Фарҳангистони забон ва адаб ифтитоҳ гардад, луғати калимаҳои арабие, ки дар забони форсӣ тасбит шудаанд, мурағаб гардад, ҳамчунин луғатномаи иқтибосоти фарангӣ, ки таи 100 соли охир вориди забони форсӣ шудаанд, мурағаб ва истеъмоли калимаҳои нави аврупоӣ бидуни иҷозаи Фарҳангистон мамнӯъ эълон гардад. Ҳамзамон бо ин Тақизода муҳолифати худро алайҳи пуризми давлатӣ, ислоҳсозии забон аз боло тавассути дастурҳо ва эҳсосоти миллигарона ва ғайра пинҳон намедорад. Чунин рафтори Тақизода ба доираҳои ҳоким маъқул набуд ва шумораи навбатии маҷалла аз фурӯш мусодира шуд ва ӯро ба чанд ҷурм, аз ҷумла иртиҷой будан муттаҳам намуданд.

Яке аз дигар намоёнҳои барҷастаи ҷараёни пуристӣ дар Эрон, донишманди шинохта ва арбоби ҷамъиятӣ ва аввалин раиси Фарҳангистони забон ва адаб

Муҳаммадалии Фурӯғӣ мебошад, ки дар суханрониҳо ва мақолоти худ аз Тақизода пуштибонӣ намуда таъкид мекард, ки ба ислоҳоти забон на бояд обуранги сиёсӣ ва мазҳабӣ дода шавад, ӯ мегуфт мо даъват ба поксозии забон аз иқтибосоти бечои бегона намуда, муқобили ҳар гуна ифротгароӣ мубориза мебарем, ки бо ин муносибати худро на бо арабҳо, на ба дини ислом, на ба урупоиҳо иброз медорем.

Каме дертар Фурӯғӣ афкор ва ақидаи худро дар мавриди ислоҳоти забон ва масоили марбут ба он дар мақолаи «Паёми фарҳангистон» иброз дошт, ки ба назари соҳибназарон ин яке аз беҳтарин корҳои он замон дар иртибот ба тамоюлоти пуризмӣ забонӣ махсуб мегардад [7, с.141]. Дар ин асари худ Фурӯғӣ таъкид ба амал овард, ки аз забони форсӣ комилан хориҷ кардани калимоти арабӣ ва соири иқтибосот ва таъвири онҳо бо калимаҳои матруки форсӣ ғайри имкон аст. Фурӯғӣ даъват мекард, ки танҳо бо ифроту тафрит дар сиёсати забонӣ, бо истеъмоли бечо ва нодурусти калимаҳои бегона мубориза бояд бурд. Гарчанде Фурӯғӣ муҳолифи дубора зинда кардани калимаҳои матруки форсӣ буд, аммо дар бархе маврид истеъмоли онҳоро зарурӣ ва лозим медонад. Масалан, ӯ дар мавриди истеъмоли калимаҳои «посух» ва «пезешк» ба ҷои калимаҳои арабии «ҷавоб» ва «табиб» муҳолифат намекунад ва истеъмоли онҳоро дар забон дуруст мешуморад. Аммо Фурӯғӣ эътирози шадид дар мавриди вожасозии кӯркӯрона намуда, афроди дур аз илми забоншиносиро, ки аз роҳи калка мехостанд вожасозӣ намоянд, одилона тамасхур мекунад.

Муҳаммадалии Фурӯғӣ дар ҳамин «Паёми фарҳангистон», ки зери унвони «Айби забони форсӣ» низ ба ҷоп расидааст, таъкид бар он мекунад, ки омехтагии форсиро ба арабӣ айб хондаем аз он рӯ, ки албатта, асл дар ҳар забон ин аст, ки аз авомили бегона пок бошад. Дар идома меафзояд, ки ин амр ғайри мумкин аст, зеро ки миллатҳо ҳамеша дар иртиботи мутақобил қарор доранд ва бояд дошта бошанд. Ҳамчунин муҳочиратҳои фардӣ ва гурӯҳӣ ба назари Муҳаммадалии Фурӯғӣ боис мегардад, ки хунҳо ва наҷодҳо омехта шаванд [7, с.72]. Ба назари Муҳаммадалии Фурӯғӣ тичорат, сиёсат, зиёрат, бо ҳам рафту омад аз дигар авомиле мебошанд, ки боиси вуруди вожаҳо ба забонҳо мегардад. Аз назари Муҳаммадалии Фурӯғӣ «ин кор омили муҳими таракқии навъи башар аст, ки маълумот фаро мегиранд» [7, с.72].

Баъдан ӯ таъкид мекунад, ки ҳамаи ин ба забон бе таъсир намонанд, аз он ҷо ки забон амри табиӣ ва мутааллиқ ба умуми мардум ва «забон аз чизҳои аст, ки дар ихтиёри касе нест» [7, с.72].

Дар идома М.Фурӯғӣ таъкид бар он мекунад, ки шояд дар ҷаҳон забоне набошад, ки дар он вомвожаҳо мавриди истифода қарор нагиранд. Вале, ҳамзамон бо ин ӯ таъкид мекунад, ки пазириши вомвожаҳо ҳадде дорад:

“Агар вуруди аносири бегона дар чигунагӣ ва баёни сухангӯии мардум таъсир накунад ва табиати забонро тағйир надиҳад ва агар форсӣ ба ҳамаи андоза ва ҳамин қисм бо арабӣ махлут шуда буд, айб надорад” (7, с. 72).

Тавре ки аз ин гуфтаҳои М.Фурӯғӣ нахустин раиси Фарҳангистони аввал дида мешавад, ӯ комилан зидди поксозии забони форсӣ аз вомвожаҳо буда, онҳоро як падидаи маъмулии забон медонад. Вале дар баробари ин, ӯ таъкид мекунад, ки «омехтагии форсӣ ба арабӣ аз ҳадди маъқул таҷовуз карда аст» [7, с. 72]. М.Фурӯғӣ ин фикри худро бо ин далел меоварад, ки шумораи вожаҳои арабӣ дар забони форсӣ аз шумораи вожаҳои ҳиндӣ бештар шудааст. Ин ҷо ӯ ин нуктаи муҳимро таъкид мекунад, ки забони форсӣ ва забони ҳиндӣ ба хонаводаи ҳинду аврупоӣ шомил буда ва гузашта аз ин ин ду забон ба гурӯҳи ҳинду эронӣ тақсим мешаванд.

Муҳаммадалии Фурӯғӣ зикр мекунад, дар баробари бисёре аз вомвожаҳои арабӣ баробар вожаҳои форсӣ мавҷуд буд ва ҳаст, лекин аз вожаҳои арабӣ истифода мекунад дар сурате ки:

“Он лафзҳо (вожаҳои арабӣ) аз ҳама қисм аст, яъне ҳам аз ашёи моддӣ ва ҳам аз умури маънавӣ ва ҳам чизҳое, ки муодили он дар форсӣ будаву ҳаст” (7, с. 72).

Чунин як натиҷагирӣ аз таъсири забони арабӣ ба забони форсӣ, яъне парҳез аз истифодаи вожаҳои асили форсӣ дар муқобили баробарвожаҳои арабиرو соири донишмандон низ таъкид кардаанд. Масалан, Л.С.Пейсиков дар ин маврид чунин мегӯяд, ки донишмандон ва устодони сухани даврони классикӣ ва ба вижа, насрнависон ба тамоюли саҳти арабгарой итоат намуда, ба вожаҳои арабӣ, дидаю доништа тарҷеҳ медоданд, дар ҳоле ки дар забони форсӣ ба андозаи кофӣ васоили лексикӣ барои баёни онҳо мавҷуд буд. Дар идома ӯ ба унвони намуна, мутародифҳои форсии зеро меоварад ва таъкид мекунад:

«kārzār, nabard, jang, āviz, raghāš ва ғайра, ки форсианд муаллифон мусиррона худнамоӣ карда, аз вожаи арабии «harb» истифода мекарданд» [3, с.36].

Муҳаммадалии Фурӯғӣ сабабҳои чунин ранг гирифтани вожаҳои арабӣ дар забони форсиро дар чанд омил мебинад, ки мантиқан дуруст ба назар мерасанд. Ба назари ӯ яке аз сабабҳои асосӣ ин аст, ки «чирагии (пирӯзии) араб бар кишвари мо (яъне, Эрон) ва устувор шудани ҳукумати арабӣ дар чандин қарн...» [7, с.73].

Дигар аз омилҳои умда ба назари М.Фурӯғӣ ин аст, ки ҳамаи осори хатии забони форсӣ дар натиҷаи тасарруфи араб аз миён рафт ва ниҳоят яке дигар аз омилҳои асосӣ «наздиқ ба сесади сол забони форсӣ ба ҷуз дар назди рустоиён ва табақоти авом ба қор нарафт ва «навишта нашуд» [7, с.73].

Ниҳоят, ӯ ин фикру назарҳои худро дар мавриди нуфузи забони арабӣ ба забони форсӣ ба сурати зер хулоса мекунад, ки ҳангоме ки эронӣ дар қарни чаҳоруми ҳиҷрий хостанд «боз ба форсӣ сухан бигӯянд ва бинависанд, бисёре аз лафзҳои фаромӯш шуда буд ва чорае надоштанд ҷуз ин ки ба ҷойи онҳо лафзҳои арабӣ ба қор бибаранд» [7, с.73].

Тавре ки дар оғоз таъкид гардида буд “Паёми фарҳангистон”-и Муҳаммадалии Фурӯғӣ – нахустин раиси Фарҳангистони нахуст аз тарафи пажӯҳишгарони забони форсӣ ба таври мусбат пазируфта шуд. Вале ин нукта лозим ба зикр аст, ки ҳанӯз ҳам андешаҳои ин донишманди шинохтаи Эрон, ки дар солҳои сиюми қарни гузашта иброз шуда буданд, имрӯз ҳам чи барои забони форсии Эрон ва чи барои забони тоҷикӣ Тоҷикистон аҳамият ва муҳимияти худро гум накардаанд. Имрӯза, ки Тоҷикистон кишвари мустақил ва соҳибистиклол аст ва забони тоҷикӣ забони давлатӣ эълон гардидааст, вазифа ва қарзи ҳар фарди тоҷик аст, ки барои ниғаҳдошти забони худ талошу кӯшиш кунад. Зеро бештари аҳли зиё ва равшанандешони мо аз таркиби луғавии забон ва ҳамчунин раванди вомвожа қабул кардани забон огоҳии муқаддамотӣ надоранд. Ба назари инҷониб хуб мешуд, ки дар ҳама донишгоҳҳо ва донишқадаҳои кишвар курси махсуси «Авомил ва сабабҳои пайдоиши вомвожаҳо дар забони тоҷикӣ» бо ҷалби бехтарин донандагони ин баҳши забоншиносӣ ба роҳ андохта шавад. Ба назари мо, ин яке аз омилҳои умда ва асосӣ дар худшиносӣ ва ниғаҳдошти забон аст.

Дар мавриди ҷараёни пуристии солҳои 30-юми қарни гузашта сухан ронда, набояд аз нақши як нашрияи дигар, яъне маҷаллаи илмӣ ва иҷтимоиву сиёсии «Дунё» ғофилгир бимонем. Маҷаллаи мазкур муносибати худро дар маосили марбут ба забон чунин иброз дошта буд: «Дунё» дар робита ба забон, сабк ва сарфу наҳв бо ҳеҷ гуна муҳофизакорӣ муртабит нест. Он дар сурати зарурат ҳам аз калимоти фарангӣ

ва ҳам аз калимоти арабӣ истифода мекунад, вале ҳамзамон бо ин ҳам бо фарангмаобӣ ва ҳам арабмаобӣ бегона аст» [3, с.142].

Сарфи назар аз ин тамоюлотӣ пуристӣ рӯ ба хомӯшӣ намеовард. Ҳукумати Ризошоҳ ошкоро аз чараёнҳои нисбатан ифротгарои пуристӣ химоят намуда, дар соли 1935 «Фарҳангистони Эрон»-ро таъсис дод ва дар назди он чунин вазифахоро гузошт:

- Поксозии забони форсӣ аз калимаҳои арабӣ ва урупой
- Таъвиби онҳо бо калимаҳои форсӣ
- Рафъи ҳарчу марчи мавҷуда дар истилоҳгузинӣ

Аз нуқтаи назари мақомоти расмӣ Фарҳангистон то соли 1938 нахуст зери роҳбарии Муҳаммадалии Фурӯғӣ ва сипас Восуғ натавонист аз иҷрои вазифаҳои худ барояд. Бинобарин моҳи май соли 1938 дар қор ва сохтори Фарҳангистон таҷдиди назар ба амал омад ва Фарҳангистон дар тобеияти вазорати омӯзишу парвариш қарор гирифт. Ин иқдом мавҷи нави фаъолияти пуристиро ба бор овард. Дар сохтори дохилии Фарҳангистон 8 гурӯҳ ё комиссия чихати таҳияи истилоҳоти соҳавӣ созмон дода шуд. Тартиби қабул ва пазириши истилоҳи нав муқаррар гардид, тасвиби ниҳой чихати қорӣ намудани истилоҳи нав ба ихтиёри шоҳ гузошта шуд.

Ҳамин тариқ дар давраи фаъолияти панҷсолаи худ (1935 – 1940) Фарҳангистон беш аз 1500 истилоҳро, ки аз онҳо 126 истилоҳи пизишкӣ, 100 истилоҳи бонкӣ, 75 истилоҳи ҳуқуқӣ, беш аз 100 истилоҳи идорӣ, 90 истилоҳи ҷуғрофӣ ва даҳҳо истилоҳи дигарро ба тасвиб расонид. Ин дар ҳоле аст, ки Вазорати дифоъ ё ба истилоҳи он замон Вазорати ҷанг мустақиман таҳти роҳбарии шоҳ ва вазири дифоъ машғули истилоҳсозӣ буд.

Ниҳоятан, зарурӣ ба назар мерасад, ки аз бархе аз аъзои пайвастаи (академикҳои) Фарҳангистони Эрон (аввал) ёд оварем то маълум гардад, кич и шахсиятҳои бузурге узви ин Фарҳангистон будаанд ва чи хидматҳои шоистаеро дар ниғаҳдошт ва рушду такомули забони форсӣ аз худ ба қой гузоштаанд:

Малик-уш-шуаро Баҳор, аллома Деххудо, Муҳаммадалии Фурӯғӣ, Абулҳасани Фурӯғӣ, Саид Нафисӣ, Саид Насруллоҳи Такво, Ризозода Шафак, Бадёе-уз-замон, Алӣ Асғари Ҳикмат, Абулазимхони Қариб, Ҳусайни Гули Гулоб, Рашиди Ёсамӣ. Бархе аз донишмандон ва адибону нависандагони зер ифтихори узви вобастаи (аъзо-корреспонденти) Фарҳангистони Эрон (аввал)-ро доштанд:

Муҳаммадалии Ҷамолзода, Фаҳр Адҳам, Кристен Сен (Дания), Ҳанри Мосе (Фаронса).

Зикри номи чунин шахсиятҳо шаҳодат аз он медиҳад, ки масъулон ва дастандаркорони Фарҳангистони Эрон (аввал) саъй бар он кардаанд, ки бехтарин донишмандони замонро ҷалби Фарҳангистон кунанд.

Пайнавишт:

1. Бертельс Е.Э. История таджикско-персидской литературы. М., 1960.
2. Основы иранского языкознания. Т. III. Новоиранские языки. – М., 1982. – 573 с.
3. Пейсиков Л.С. Лексикология современного персидского языка. – М., 1975. – 206 с.
4. Назарзода С. Пояҳои густариши забони миллӣ. Душанбе, 2016. – 271 с.
5. Рубинчик Ю.А. Грамматика современного персидского литературного языка. – М., 2001. – 601 с.
6. Усул ва завобити вожагузинӣ ҳамроҳ бо шарҳу тавзеҳот// қоти фарҳангистони забони форсӣ, Техрон, 1378.
7. Афшор, Эраҷ. Насри форсии муосир. – Техрон, 1330.

8. Таботабой, Муҳаммад. Кори Фарҳангистон аз забон то форсии дарӣ // Ваҳид, соли ҳаитум, шумораи 2. – Теҳрон, 1349.
9. Муҳаммад Чаъфарӣ, Саъид Муҳаммад Маҳдӣ. Фарҳангистон ва сарнавишти наҷӯҳии дар Ҷумҳурии Исломии Эрон, дар наири Дониш, давраи ду. – Теҳрон, 1361.
10. Меҳрин. Меҳрдод. Ҷамолзода ва афкори ӯ. – Теҳрон, 1344. – 311 с.

Referance Literature:

1. Bertels E.A. History of Tajik –Persian literature. M., 1960.
2. Basis of Iranian linguistics. P.III. New Iranian languages. – M., 1982. – 573 p.
3. Peysikov L.S. Lexicology of modern Persian language. – M., 1975. – 206 p.
4. Nazarzoda S. Basis of national language development. Dushanbe, 2016. – 271 p.
5. Rubinchic Yu.A. Grammar of modern Persian literary language. - M., 2001. – 601 p.
6. The ways of derivation with definition // print of Persian farhangiston, Tehron, 1378.
7. Afshor, Eraj. Modern Persian prose. – Tehron, 1330.
8. Tabotaboi, Muhammad. Farhangiston's work from language to Persian-Dari // Vahid, the 8th year, number 2. Tehron, 1349.
9. Muhammad Jafari, Said Muhammad Mahdi. Farhangiston and research case in Islamic Republic of Iran, Donish edition, second stage. – Tehron, 1361.
10. Mehrin. Mehrdad. Jamolzoda anf his thought. – Tehron, 1344. – 311 p.